

Felix Mendelssohns sonat för piano och cello nr 2, op. 58.

Felix Mendelssohn (1809–1847) och hans syster Fanny räknas till skaran av musikaliska underbarn. Men det fanns ytterligare två barn i Abraham och Lea Mendelssohns familj: Rebecka och Paul som också musicerade. Rebecka fick en gedigen musikutbildning och blev sångerska i Berliner Sing-Akademie. Hon var förmodligen den första som sjöng liederna som Felix och Fanny hade komponerat. Det yngsta av syskonen, Paul, utbildade sig till cellist men gjorde sitt livsverk som bankir. Felix Mendelssohn var förutom kompositör, pianist och organist den dirigent som "återupptäckte" Johann Sebastian Bachs och Georg Friedrich Händels musik genom att ta upp den, liksom annan barockmusik, på konsertprogrammen.

Felix Mendelssohns första cellosonat, B-dur, skrevs år 1838 för brodern Paul. Den andra sonaten i D-dur kom till fem år senare 1843 och var också avsedd för Paul, men tillägnades likväl den polsk-ryske greven Mateusz Wielhorski. Denne lär också ha varit en skicklig cellist. Den andra sonaten anses ligga på en högre nivå än den första, och uppvisar dessutom en del intressanta nyheter både vad gäller form och celloteknik. Med tanke på hur få klassiska och romantiska regelrätta cellosonater det finns är det anmärkningsvärt hur sällan D-dursonaten framförs.

Mendelssohn reviderade D-dursonatens pianostämman efter råd från vännen Ferdinand Hiller, vilket gav verket en mer romantisk och virtuos karaktär. Robert Schumann hyllade sonaten som ett mästerverk och kallade Mendelssohn för 1800-talets Mozart.

Den fyrsatsiga sonaten inleds med en energisk och briljant sats. Pianot innehar en aktiv och nästan orkestral roll. Som huvudtema använder Mendelssohn en omarbetning av en tidigare orealiserad pianosonat. Den andra satsen är lekfull och dansant som påminner om Mendelssohns älvliknande scherzon i En midsommarnattsdröm. Den långsamma Adagiosatsen innehåller en koral i Bach-stil, med rika brutna ackord. Cellon spelar fraser som verkar ha inspirerats av Bachs kromatiska fantasi och fuga (BWV 903). Satsen är en slags andlig och kontemplativ höjdpunkt i sonaten. Den avslutande finalen är livlig och rytmiskt driven. Temat är dansant och energiskt, med kontrapunktiska inslag.

Ludwig van Beethoven: Stråkkvartett f-moll, op. 95, "Quartetto serio"; Stråkkvartett Ess-dur, op. 127

Ludwig van Beethovens stråkkvartetter är bland de mest betydelsefulla verken inom den västerländska kammarmusiktraditionen. De spänner över hela hans kreativa tid och visar en utveckling från klassisk elegans till djup romantisk och filosofisk uttryckskraft.

Beethoven skrev 16 stråkkvartetter som man brukar dela in i tre perioder: de tidiga, de mellersta och de sena kvartetterna. De tidiga kvartetterna gavs ut som op. 18, sex kvartetter vilka kom till inom loppet av tre år strax före sekelskiftet 1800. Kvartetterna i op. 18 beställdes av och tillägnades furst Franz Lobkowitz. Det var brukligt under senare hälften av 1700-talet, att kompositörer buntade ihop sina alster i grupper om sex verk. De tidiga kvartetterna är lyriskt mjuka, eleganta och lekfulla, men innehåller också stormig dramatik. Vid den här tiden hade Beethoven börjat känna av nedsättningen av hörseln, vilket hörs som känslor av förtvivlan, men också optimism och livsglädje.

Den mellersta periodens fem kvartetter omfattar opusnumren 59 (tre kvartetter), 74 och 95 vilka tillkom under åren 1805-1810. Den sista kvartetten i denna grupp har försetts med epitetet *Serioso*, den seriösa. Verket är också det enda, som Beethoven själv gav en undertitel. Kvartetten är ett av hans mest intensiva och koncentrerade kammarmusikverk.

Beethoven dedikerade sin seriösa kvartett greve Nikolaus Zmeskall von Domanovecz som var tjänsteman i det ungerska hovkansliet, bosatt i Wien. Han var också musiker och vän till Beethoven som för övrigt inte gav mycket för adelstitlar eller nedärvd rikedom. Kompositören visste att den seriösa kvartetten var krävande, både för lyssnaren och musikerna, så han skrev på titelbladet i manuskriptet "för enbart professionellt bruk", vilket ger en fingervisning om kvartettens tekniska och emotionella komplexitet.

Trots att f-mollkvartetten hör till de mellersta kvartetterna innehåller den samma subtila kvaliteter som ingår i de sena kvartetterna, med övergångar mellan det djupa, svåra och extrema å ena sidan och det enkla, direkta och utsökt lyriska å den andra. Ur ett annat perspektiv representerar op. 95 en sammanfattning av formen till ett tätt, koncentrerat verk där allt är avskalat till ett drastiskt, men väsentligt minimum. Förutom den dominerande molltonarten och den ofta hätska, om inte våldsamma, stämningen, är det denna obevekliga reduktion som måste ha lett till att Beethoven själv gav kvartetten en titel, *Quartetto Serioso*. Den har tolkats som ett uttryck för inre konflikt, politisk oro (Napoleonkrigen) och personlig kamp. Trots sin korthet är kvartetten ett av Beethovens mest kraftfulla verk.

Fjorton år skiljer åt *Quartetto Serioso* från följande stråkkvartetter, op. 127, 130 och 131. Dessa beställdes av en rysk adelsman och amatörcellist, furst Nikolai Galitzin och komponerades under åren 1824-25. Beethoven fick nöjet att uppleva uruppförandet av samtliga kvartetter, men det som däremot inte blev av var betalningen av det överenskomna arvudet till fullo. Som kuriosum kan nämnas att först på 1850-talet, närmare tre decennier efter Beethovens död, fick Beethovens arvingar den avtalade summan. I normala fall skulle kvartetterna ha tillägnats beställaren, men av förekommen anledning tillföll dedikationen ärkehertig Rudolf av Österrike. Kvartetten är monumental också vad gäller omfattningen, den tar närmare 40 minuter i anspråk. Efter en storslagen inledningssats följer den långsamma variationssatsen som sägs vara en av Beethovens mest sublimes, ett av de mest andligt upphöjda ögonblicken i hela kvartetterrepertoaren. *Scherzo*, den tredje satsen, är rytmiskt lekfull och energisk. Finalen är dansant, med folkliga inslag, och äger en känsla av befrielse.

Beethovens kvartetter har inspirerat generationer av tonsättare, från Brahms till Bartók och vidare.

Reena Esmail: Zeher

Den indisk-amerikanska kompositören Reena Esmail (f. 1983) rör sig i den indiska och västerländska klassiska musikens världar och för samman kulturerna genom att skapa jämlika musikaliska utrymmen.

Esmail har examen i komposition från The Juilliard School och doktorsexamen från Yale School of Music. Hennes doktorsavhandling utforskar metoderna och utmaningarna i samarbetsprocessen mellan hindustanska musiker och västerländska kompositörer.

Zeher är ett stycke för stråkkvartett beställt av den Brooklynbaserade stråkkvartetten Brooklyn Rider som också uruppförde det år 2018. Stycket utforskar teman som läkning och motståndskraft, hämtade från kompositörens personliga erfarenhet efter en svår halsinfektion. Ordet *zeher* betyder gift på hindi, och stycket bygger på två hindustanska ragor, Todi och Bhimpalas.

Reena Esmail skriver: "Todi, åtminstone för mina västerländska öron, låter mörk och slingrig, som om den sträcker sig in i ett tomrum, bortom vad som begripligen kan ses eller förstås. Bhimpalas känns för mig mer centrerad och stabil, om än fortfarande melankolisk. I slutet av stycket sköljs Todi-melodierna i cellons långsamt över av violinerna i Bhimpalas, vilket vaggas tillvaron långsamt medan allt läker".

Några år efter uruppförandet skulle Zeher aktualiseras igen då kvartetten Brooklyn Riders gav ut albumet *Healing Modes* i mars 2020, alldeles i början av covidpandemin – "då vi var tvungna att konfrontera en värld där ett virus gjorde så många människor oförmögna att andas – och att stycket skulle få en ny innebörd, ett brådskande krav på läkning", menar Esmail.

Verkpresentationer: Leif Nystén

Felix Mendelssohn: Sonaatti pianolle ja sellolle nro 2, op. 58.

Felix Mendelssohnia (1809–1847) ja hänen sisartaan Fannya pidetään musiikillisina ihmelapsina. Abraham ja Lea Mendelssohnin perheessä oli myös kaksi muuta lasta: Rebecka ja Paul, jotka myös olivat aktiivisia muusikkoja. Rebecka sai vankan koulutuksen ja hänestä tuli laulaja Berliner Sing-Akademiassa. Hän oli luultavasti ensimmäinen, joka lauloi Felixin ja Fannyn säveltämiä lauluja. Sisaruksista nuorin, Paul, kouluttautui sellistiksi, mutta teki elämäntyönsä pankkiirina. Säveltäjä, pianisti ja urkuri Felix Mendelssohn oli myös

kapellimestari, joka "löysi uudelleen" Johann Sebastian Bachin ja Georg Friedrich Händelin musiikin sisällyttämällä sitä ja muuta barokkimusiikkia konserttiohjelmiinsa.

Felix Mendelssohnin ensimmäinen sellosonaatti, B-duuri, sävellettiin vuonna 1838 Paul-veljelle. Toinen sonaatti, D-duuri, syntyi viisi vuotta myöhemmin vuonna 1843 ja se oli myös tarkoitettu Paulille, mutta omistettiin kuitenkin puolalais-venäläiselle kreivi Mateusz Wielhorskille. Hänen sanotaan myös olleen taitava sellisti. Toista sonaattia pidetään ensimmäistä tasokkaampana, ja siinä on myös joitakin mielenkiintoisia innovaatioita muodon ja sellotekniikan suhteen. Kun otetaan huomioon, kuinka vähän klassisia ja romanttisia sellosonaatteja on olemassa, on merkillepantavaa, kuinka harvoin D-duurisonaattia esitetään.

Mendelssohn tarkisti D-duurisonaatin piano-osuuden ystävänsä Ferdinand Hillerin neuvosta, mikä antoi teokselle romanttisemman ja virtuoosisemman luonteen. Robert Schumann ylisti sonaattia mestariteokseksi ja kutsui Mendelssohnia 1800-luvun Mozartiksi.

Neliosainen sonaatti alkaa energisellä ja loistavalla johdanto-osalla. Pianolla on aktiivinen ja lähes orkesterimainen rooli. Pääteemana Mendelssohn käyttää aiemmin toteutumattoman pianosonaatin uudelleensovitus. Toinen osa on leikkisä ja tanssillinen, tuoden mieleen Mendelssohnin satumaisen scherzon Kesäyön unelmassa. Hidas adagio-osa sisältää Bachtyylisen koraalin, jossa on rikkaita murtosointuja. Sello soittaa fraaseja, jotka näyttävät saaneen inspiraationsa Bachin Kromaattisesta fantasiasta ja fuugasta (BWV 903). Osa on sonaatin eräänlainen hengellinen ja mietiskelevä huipentuma. Päättösosa on eloisa ja rytminen. Teema on tanssimainen ja energinen, ja siinä on kontrapunktisia elementtejä.

Ludwig van Beethoven: Jousikvartetto f-molli, op. 95, "Quartetto serio"; Jousikvartetto Es-duuri, op. 127

Ludwig van Beethovenin jousikvartetot ovat länsimaisen kamarimusiikkiperinteen tärkeimpiä teoksia. Ne kattavat koko hänen luovan kautensa ja osoittavat kehitystä klassisesta eleganssista syvään romanttiseen ja filosofiseen ilmaisukykyyn.

Beethoven sävelsi 16 jousikvartettoa, jotka jaetaan yleensä kolmeen kauteen: varhaisiin, keskikauden ja myöhäisen kauden kvartettoihin. Varhaiset kvartetot julkaistiin opusnumerolla 18, kuusi kvartettoa, jotka sävellettiin kolmen vuoden sisällä juuri ennen vuosisadan vaihdetta. Varhaisen kauden kvartetot tilasi prinssi Franz Lobkowitz, jolle ne myös on omistettu. 1700-luvun jälkipuoliskolla oli tapana, että säveltäjät niputtivat teoksensa kuuden teoksen ryhmiin. Varhaiset kvartetot ovat lyysisesti pehmeitä, elegantteja ja leikkisiä, mutta sisältävät myös myrskyisää draamaa. Tähän mennessä Beethoven oli alkanut tuntea kuulonsa heikkenemistä, joka ilmenee epätoivon tunteina, mutta myös optimismina ja elämänilona.

Keskikauden viiteen kvartettoon kuuluvat opusnumerot 59 (kolme kvartettoa), 74 ja 95, jotka on kirjoitettu vuosina 1805–1810. Tämän ryhmän viimeiselle kvartetolle on annettu epiteetti

Serioso, vakava. Teos on myös ainoa, jolle Beethoven itse antoi lisänimen. Kvartetto on yksi hänen intensiivisimmistä ja keskittyneimmistä kamarimusiikkiteoksistaan.

Beethoven omisti vakavan kvartettonsa kreivi Nikolaus Zmeskall von Domanoveczille, Wienissä asuvalle Unkarin hovikanslerin virkamiehelle. Hän oli myös muusikko ja Beethovenin ystävä, joka ei muuten paljoa välittänyt aatelistarvoista tai peritystä varallisuudesta. Säveltäjä tiesi, että kvartetto oli vaativa sekä kuulijalle että muusikoille, joten hän kirjoitti käsikirjoituksen nimiösivulle "vain ammattikäyttöön", mikä antaa viitteitä kvartetton teknisestä ja emotionaalisesta monimutkaisuudesta.

Vaikka f-mollikvartetto kuuluu keskikauden kvartettoihin, siinä on samoja ominaisuuksia, jotka ovat tunnusomaisia myöhäisille kvartetoille, siirtymävaiheena toisaalta syvän, vaikean ja äärimmäisen sekä toisaalta yksinkertaisen, suoran ja hienovaraisen lyyrisen tunnelman välillä. Toisesta näkökulmasta kvartetto op. 95 edustaa kompaktin muodon tiivistymää, teosta, jossa kaikki on riisuttu dramaattiseen mutta olennaiseen minimiin. Hallitsevan mollisävellajin ja usein aggressiivisen, ellei jopa väkivaltaisen, tunnelman lisäksi juuri tämä armoton pelkistys on varmasti johtanut siihen, että Beethoven itse antoi kvartetille nimen Quartetto Serioso. Sitä on tulkittu sisäisen konfliktin, poliittisen levottomuuden (Napoleonin sodat) ja henkilökohtaisen kamppailun ilmaisuksi. Lyhydestään huolimatta kvartetto on yksi Beethovenin voimakkaimmista teoksista.

Neljätoista vuotta erottaa Quartetto Serioson seuraavista jousikvartetoista, op. 127, 130 ja 131. Venäläinen aatelismies ja amatööriellisti, ruhtinas Nikolai Galitzin tilasi kvartetot, ja ne sävellettiin vuosina 1824-25. Beethovenilla oli ilo kokea kaikkien kvartettojen ensiesitykset, mutta sovittua palkkiota hän ei koskaan saanut kokonaisuudessaan. On erikoista, että vasta 1850-luvulla, lähes kolme vuosikymmentä Beethovenin kuoleman jälkeen, Beethovenin perilliset saivat sovittun korvauksen. Normaalisti kvartetot olisi omistettu tilaajalle, mutta syystä op. 127 omistettiin Itävallan arkkiherttua Rudolfille. Kvartetto on myös laajuudeltaan monumentaalinen, kestäen lähes 40 minuuttia. Suuren avausosan jälkeen seuraa hidas variaatio-osa, jonka sanotaan olevan yksi Beethovenin henkisesti ylevimmistä hetkistä koko kvartetto-ohjelmistossa. Kolmas osa, Scherzo, on rytmisesti leikkisä ja energinen. Finaali on tanssillinen, täynnä kansanomaisia elementtejä ja siinä on vapautumisen tunnetta. Beethovenin kvartetot ovat inspiroineet myöhempiä sukupolvia Brahmsista Bartókiin ja edelleen.

Reena Esmail: Zeher

Intialais-amerikkalainen säveltäjä Reena Esmail (s. 1983) liikkuu intialaisen ja länsimaisen klassisen musiikin maailmoissa ja yhdistää kulttuureja luomalla tasavertaisia musiikillisia tiloja.

Esmaililla on sävellyksen kandidaatin tutkinto Juilliard Schoolista ja tohtorin tutkinto Yale School of Musicista. Hänen väitöskirjansa käsittelee hindustanilaisten muusikoiden ja länsimaisten säveltäjien yhteistyöprosessin menetelmiä ja haasteita.

Zehar on jousikvartetille sävelletty teos, jonka tilasi brooklyniläinen jousikvartetti Brooklyn Rider, joka myös kantaesitti sen vuonna 2018. Teos käsittelee paranemisen ja selviytymisen teemoja, jotka juontavat juurensa säveltäjän henkilökohtaisesta kokemuksesta vakavan kurkkutulehduksen jälkeen. Sana *zeher* tarkoittaa myrkkyä hindin kielellä, ja teos perustuu kahteen hindustanilaiseen ragaan, Todiin ja Bhimpalaan.

Reena Esmail kirjoittaa: ”Todi kuulostaa ainakin länsimaisille korvilleni synkältä ja mutkittelevalta, ikään kuin se kurkottaisi tyhjyyteen, kaiken sen tuolle puolen, mitä voidaan ymmärrettävästi nähdä tai ymmärtää. Bhimpalas tuntuu minusta keskittyneemmältä ja vakaammalta, vaikkakin silti melankoliselta. Teoksen lopussa sellon Todi-melodiat huuhtoutuvat hitaasti Bhimpalasin viulujen alle, keinuttaen hitaasti olemassaoloa kaiken parantuessa.”

Muutama vuosi ensiesityksensä jälkeen *Zehar* nousi uudelleen julkisuuteen, kun Brooklyn Riders -jousikvartetti julkaisi albumin *Healing Modes* maaliskuussa 2020, aivan Covid-pandemian alussa – ”kun meidän oli kohdattava maailma, jossa virus oli tehnyt niin monista ihmisistä kyvyttömiä hengittää – ja teos sai uuden merkityksen, kiireellisen vaatimuksen paranemiselle”, Esmail selittää.

Teosesittelyt: Leif Nystén